

Ο ρόλος των δημοσίων κτηρίων στην ανορθολογική δημιουργία του σχεδίου πόλεως στην οθωνική Αθήνα

Διονύσιος Ρουμπιέν

Δρ Αρχιτέκτων, Αναστηλωτής Ε.Μ.Π. και C.H.E.C. Paris

Περίληψη

Στην οθωνική Αθήνα, αντίθετα με ό,τι συνέβη στις άλλες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, τα δημόσια κτήρια προηγήθηκαν των άλλων στοιχείων του πολεοδομικού δικτύου. Κατά συνέπεια, αντί το σχέδιο πόλεως να καθορίσει τη χωροθέτησή τους, συνέβη το αντίθετο. Τα περισσότερα δημόσια κτήρια κτίστηκαν σε θέσεις εντελώς διαφορετικές από αυτές που προβλέπονταν στα γενικά πολεοδομικά σχέδια, πράγμα που οδήγησε, αναγκαστικά, σε τροποποίηση αυτών των σχεδίων, ώστε τα τελευταία να προσαρμοστούν στα κτήρια. Παρ' όλο που επί Γεωργίου Α' η κατάσταση έτεινε σε μία ορθολογικότερη σχέση μεταξύ δημόσιων οικοδομών και σχεδίου πόλεως, η Αθήνα, σε όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, διατήρησε μία ιδιόμορφη σχέση ανάμεσα στην εξέλιξη του σχεδίου πόλεως και τη δημόσια αρχιτεκτονική.

1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το παρόν άρθρο επιχειρεί να εμπλουτίσει την τεκμηρίωση μιας σημαντικής παραμέτρου της πολεοδομικής εξέλιξης της Αθήνας. Πρόκειται για τη σχέση μεταξύ αυτής της εξέλιξης και της πολιτικής σχετικά με την ένταξη των διαφόρων τμημάτων της πόλης στο εγκεκριμένο σχέδιο. Για το θέμα αυτό κατά το 19^ο αιώνα υπάρχουν αναφορές στα σημειούμενα στη βιβλιογραφία έργα των Κ. Μπίρη, Π. Κρέμου - Γ. Σημαιοφορίδη και Κ.Καυκούλα - Ν.Παπαμίχου - Β.Χαστάογλου. Η πρωτοτυπία του παρόντος έγκειται στη χρήση κυρίως ανέκδοτων αρχειακών πηγών για την τεκμηρίωσή του. Από αυτές τις πηγές προέρχονται τα σχέδια που εικονογραφούν τις περιπτώσεις που περιγράφονται (σε όσες περιπτώσεις βρέθηκαν σχέδια). Η μελέτη αυτών των πηγών προσφέρει ενδιαφέροντα στοιχεία σχετικά με την εν πολλοίς ανορθολογική πολεοδομική εξέλιξη της Αθήνας κατά το 19^ο αιώνα.

2 Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΟΘΩΝΙΚΗ ΑΘΗΝΑ

Η οθωνική περίοδος, όπου κτίζονται στην Αθήνα τα σημαντικότερα και μνημειωδέστερα δείγματα της επίσημης αρχιτεκτονικής της, χαρακτηρίζεται όχι μόνο από παντελή έλλειψη δικτύου εξυπηρετήσεων της πόλης, δηλαδή δρόμων, φωτισμού, τηλεπικοινωνιών, συγκοινωνιών,¹ αλλά και από απουσία σοβαρών προσπαθειών για την κάλυψη αυτών των αναγκών.

Δηλαδή, αντίθετα με τις δυτικοευρωπαϊκές πρωτεύουσες, όπου η δημιουργία του πολεοδομικού ιστού συμβάδιζε με την πραγματοποίηση των δημόσιων οικοδομών, και επίσης αντίθετα με αυτό που προβλεπόταν από τα γενικά πολεοδομικά σχέδια για την Αθήνα των Σταμάτη Κλεάνθη και Eduard Schaubert (εικ. 1) και του Leo von Klenze (εικ. 2), στην ελληνική πρωτεύουσα τα δημόσια κτήρια προηγήθηκαν των άλλων στοιχείων του πολεοδομικού δικτύου,² γεγονός που καυτηρίαζε ο τύπος.³ Είναι χαρακτηριστικό ότι ως το 1858, παράλληλα με την οδό Σταδίου, δηλαδή στον τομέα της πόλης που ήδη συγκέντρωνε μερικά από τα κυριότερα δημόσια κτήρια, βρισκόταν ένα ακάλυπτο ρέμα και υψώνονταν βράχοι.⁴

Η έλλειψη οργανωμένων σφαγείων, υπηρεσίας καθαριότητας και η ύπαρξη, στην άμεση περιφέρεια της πόλης, κτηνοτροφικών μονάδων τόνιζαν την αντίθεση με τα μνημειώδη οικοδομήματα.⁵ Είναι και αυτό ένα δείγμα των ιδιαιτεροτήτων της εξέλιξης της Αθήνας, καθώς και της επιφανειακής ακόμη αστικοποίησης του πληθυσμού της. Αυτή δεν μπόρεσε να ακολουθήσει τους αντίστοιχους ρυθμούς των ευρωπαϊκών πόλεων, οι οποίες αποτελούσαν το πρότυπο για την ελληνική πρωτεύουσα. Το χάσμα θα αρχίσει να γεφυρώνεται πολλά χρόνια μετά την άνοδο του Γεωργίου Α' στο θρόνο.

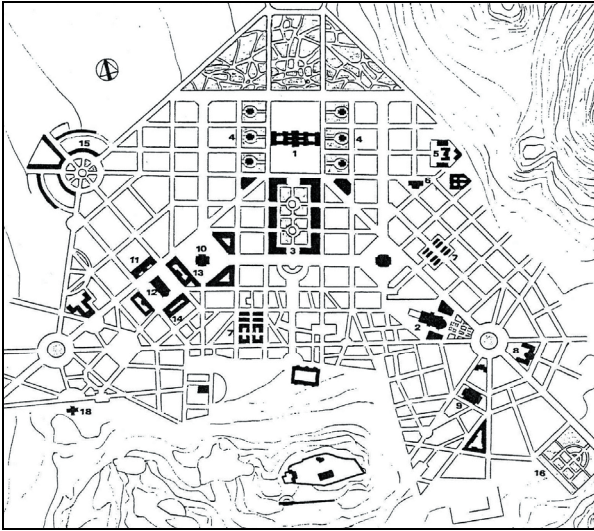
¹ P.Kremos, G.Simeoforidis, Atene: Una capitale, una metropoli. Le trasformazioni urbanistiche e la cultura della città, Firenze 1979, σ.84, 195.

² D.Raoul-Rochette, «Athènes sous le roi Othon», lettre adressée à Mr De Pouqueville, Revue des deux mondes, t.xvi, no 2, Paris 15.10.1838, σ.185.

³ Μ., «Μακάριοι οι λέγοντες εις ώτα ακουόντων», Αθηνά 2695/3.8.1858.

⁴ Γ.Καιροφύλας, Η Αθήνα και οι Αθηναίοι (1834-1934), Αθήνα 1978, σ.51, Δ.Γέροντας, Ιστορία του Δήμου Αθηναίων 1835-1971, Αθήνα 1972, σ.149.

⁵ .Kremos, G.Simeoforidis, op.cit., σ.102.

Εικόνα 1 Σχέδιο Κλεάνθη - Schaubert (ανασχεδίαση γράφοντος):
1.Ανάκτορα 2.Μητρόπολη 3.Κεντρική Αγορά 4.Υπουργεία
5.Φρουρά 6.Νομισματοκοπείο 7.Αγορά 8.Ακαδημία
9.Βιβλιοθήκη 10.Χρηματιστήριο 11.Βουλή 12.Ναός
13.Ταχυδρομείο 14.Αρχηγείο 15.Ελαιοτριβείο 16.Βοτανικός
Κήπος 17.Μέγαρο Εκθέσεων 18.Αστεροσκοπείο.

Picture 1 The plan of Kleantes and Schaubert (re-drawn by the author): 1.Royal Palace 2.Cathedral 3.Central Market 4.Ministries 5.Garrison 6.Mint 7.Market 8.Academy 9.Library 10.Stock Exchange 11.Parliament 12.Church 13.Post Office 14.Headquarters 15.Oil-Press 16.Botanical Garden 17.Exhibition Hall 18.Observatory.

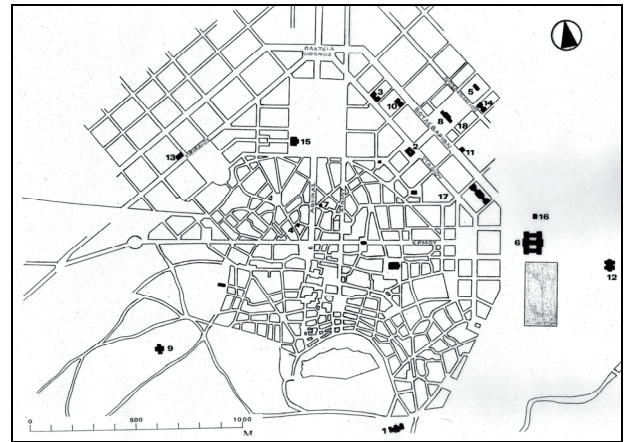

Εικόνα 2 Σχέδιο Klenze (ανασχεδίαση γράφοντος): 1.Ανάκτορα
2.Μητρόπολη 3.Κεντρική Αγορά 4.Ακαδημία 5.Βιβλιοθήκη
6.Πανεπιστήμιο 7.Μέγαρο Εκθέσεων 8.Υπουργεία
9.Γερουσία 10.Βουλή 11.Στρατόπεδο 12.Ναός
13.Ταχυδρομείο 14.Φυλακή και Αστυνομία 15.Θέατρο
16.Αγορές 17.Επισκοπή 18.Σχολεία.

Picture 2 Klenze's plan (re-drawn by the author): 1.Royal Palace 2.Cathedral 3.Central Market 4.Academy 5.Library 6.University 7.Exhibition Hall 8.Ministries 9.Senate 10.Parliament 11.Army Camp 12.Church 13.Post Office 14.Prison and Police 15.Theatre 16.Markets 17.Bishop's Palace 18.Schools.

3 ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΗΣ ΟΘΩΝΙΚΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Καθώς στην Αθήνα τα δημόσια κτήρια προηγήθηκαν του πολεοδομικού ιστού, επόμενο ήταν, αντί το σχέδιο πόλεως να καθορίσει τη χωροθέτησή τους, να συμβεί το αντίθετο. Οι πραγματοποιηθείσες δημόσιες οικοδομές της πρωτεύουσας κτίστηκαν τελικά σε θέσεις εντελώς διαφορετικές από αυτές που προβλέπονταν από τα γενικά πολεοδομικά σχέδια (εικ.3, 16, πρβλ.εικ.1-2). Έτσι, σε κάθε σχεδόν περίπτωση, ιδιαίτερα όταν επρόκειτο για κτήριο μεγάλου μεγέθους, έπρεπε να τροποποιηθεί το εγκεκριμένο σχέδιο πόλεως. Μόνο έτσι θα μπορούσε να συνδεθεί το σχετικό οικοδόμημα με τον πολεοδομικό ιστό, καθώς πολύ συχνά η κατασκευή του γινόταν σε θέση όπου προβλεπόταν μία εντελώς διαφορετική χρήση.

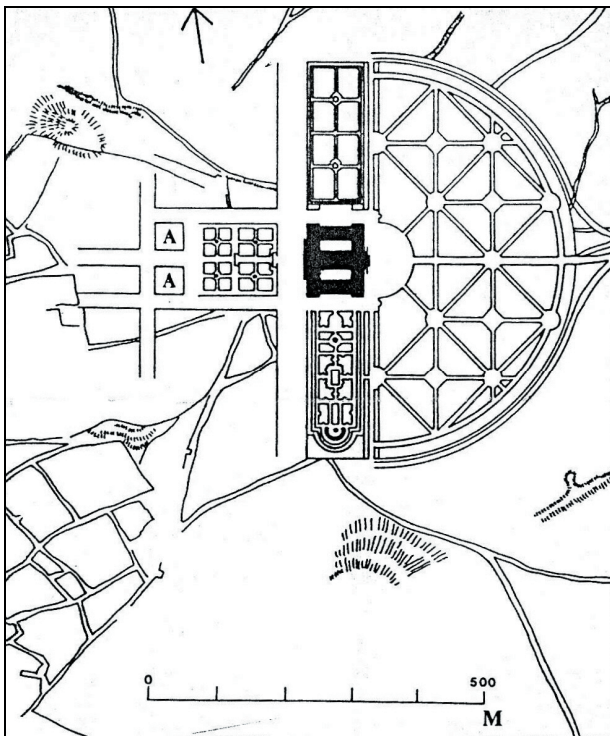

Εικόνα 3 Η Αθήνα προς το τέλος της βασιλείας του Όθωνα (σχέδιο γράφοντος): 1.Στρατιωτικό Νοσοκομείο
2.Νομισματοκοπείο 3.Βασιλικό Τυπογραφείο
4.Κακουργοδικείο 5.Πολιτικό Νοσοκομείο 6.Ανάκτορα
7.Α' Δημοτικό Σχολείο 8.Πανεπιστήμιο 9.Αστεροσκοπείο
10.Αρσάκειο 11.Οφθαλμιατρείο 12.Αμαλίοιο
Ορφανοτροφείο 13.Ορφανοτροφείο Χατζηκώνστα
14.Λύκειο Παπαδοπούλου 15.Βαρβάκειο 16.Στρατιωτική
Φαρμακαποθήκη 17.Βουλή 18.Ακαδημία.

Picture 3 Athens towards the end of Otto's reign (drawn by the author): 1.Military Hospital 2.Mint 3.Royal Printing House 4.Criminal Court 5.Civil Hospital 6.Royal Palace 7.1st Primary School 8.University 9.Observatory 10.Arsakeion girls' school 11.Eye-Hospital 12.Queen Amelia Orphanage 13.Hatjikonsta Orphanage 14.Papadopoulos Lyceum 15.Varvakeion Lyceum 16.Military Pharmacy 17.Parliament 18.Academy.

Σαν πρώτο παράδειγμα θα πρέπει να αναφερθούν τα Ανάκτορα, που αφενός, λόγω της σπουδαιότητάς τους, απασχόλησαν αρκετά τους αρμόδιους αρχιτέκτονες με την ένταξή τους στον υφιστάμενο πολεοδομικό ιστό και αφ'ετέρου, λόγω του μεγέθους τους, επηρέασαν εμφανώς τη μορφή αυτού του ιστού. Στο σχέδιο του Friedrich von Görtner, του

1836, (εικ.4) τα Ανάκτορα εμφανίζονται με την πρόσοψή τους τοποθετημένη κατ'ευθείαν πάνω στην οικοδομική γραμμή μιας λεωφόρου. Αυτή θα δημιουργηθεί στη θέση της περιφερικής οδού που προέβλεπε το σχέδιο του Leo von Klenze (εικ.2). Ο Gdrtner, τροποποιώντας το πολεοδομικό σχέδιο στην ανατολική παρυφή της πόλης, σχημάτιζε μία πλατεία, η οποία δεν έφθανε στη γραμμή των οδών Σταδίου και Φιλελλήνων, γιατί διατηρούσε σε αυτές, εκατέρωθεν της οδού Ερμού, δύο οικοδομικά τετράγωνα που προορίζονταν για την οικοδόμηση των Υπουργείων (με Α στην εικ.4). Στις πλάγιες όψεις των Ανακτόρων, σε δύο ορθογώνια και προς την πίσω πλευρά σε ένα εκτεταμένο ημικύκλιο, το σχέδιο προέβλεπε το Βασιλικό Κήπο.⁶

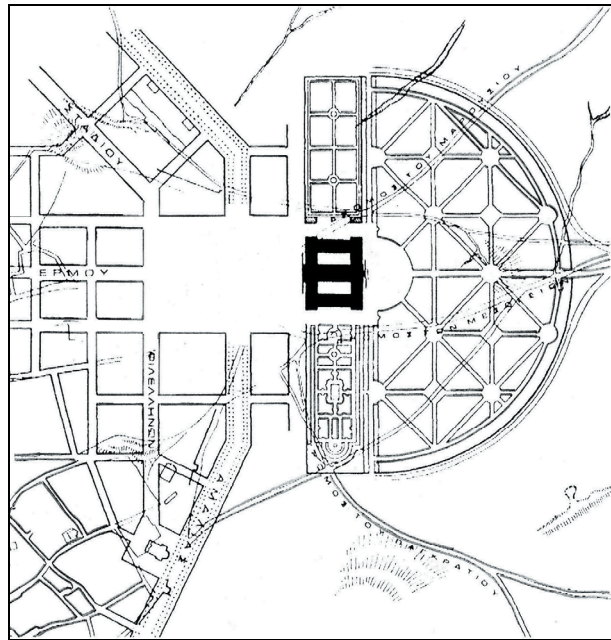

Εικόνα 4 Στο σχέδιο του Friedrich von Gdrtner, του 1836, τα Ανάκτορα εμφανίζονται με την πρόσοψή τους τοποθετημένη κατ'ευθείαν πάνω σε μία λεωφόρο, χωρίς σύνδεση με την υπάρχουσα πόλη (σχέδιο γράφοντος). Με Α σημειώνονται τα κτήρια των Υπουργείων.

Picture 4 In Friedrich von Gdrtner's 1836 plan the Royal Palace appears with its facade directly on an avenue, without any connection with the existing town (drawn by the author). The two A's stand for the Ministries.

Ο Gärtner μελέτησε τα Ανάκτορα όχι σε σχέση με την πόλη και ως κέντρο αναφοράς της όλης πολεοδομικής σύνθεσης, όπως έκαναν οι Σταμάτιος Κλεάνθης και Eduard Schaubert (εικ.1), αλλά αντίθετα ως αυτόνομο σύνολο στην περιφέρεια της πόλης και μάλιστα σε αντιπαράθεση με τον ιστό της. Στο σχέδιό του το κτήριο των Ανακτόρων είναι

όχι μόνο ασύνδετο με την πόλη, αλλά ούτε καν ενταγμένο στο τοπίο, αφού αγνοεί παντελώς την τοπογραφία, όπως φαίνεται από την επικάλυψη των αρχαίων οδών από τα Μεσόγεια και την Κηφισιά, που χάνονται στις ανατολικές παρυφές του Βασιλικού Κήπου, χωρίς πλέον να καταλήγουν στην πόλη. Η χάραξη αυτών των πανάρχαιων οδικών αρτηριών δεν ήταν καθόλου τυχαία, αλλά ακολουθούσε τη διαμόρφωση του εδάφους. Αντίθετα, και στα δύο γενικά πολεοδομικά σχέδια που προηγήθηκαν, προβλέπεται η σύνδεση της νέας πόλης με τις αρχαίες οδικές αρτηρίες (εικ.1 και 2).

Εικόνα 5 Η πολεοδομική ένταξη των Ανακτόρων του Friedrich von Gdrtner στον αστικό ιστό από τον υπολοχαγό Hoch το 1837 (σχέδιο γράφοντος)

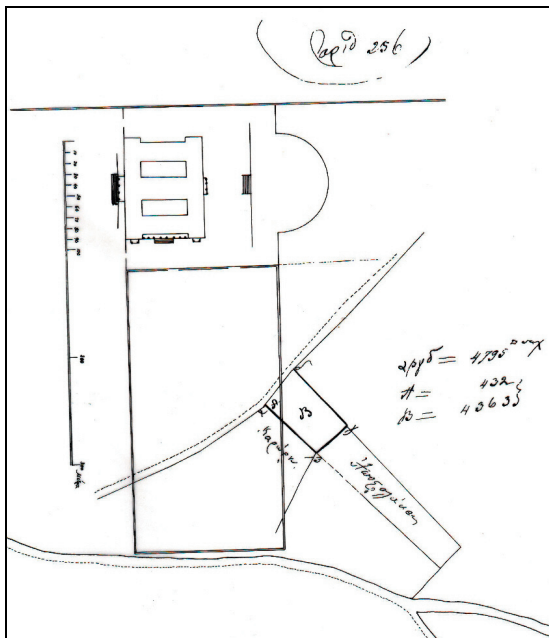
Picture 5 The integration of Friedrich von Gdrtner's Royal Palace to the urban tissue by Lieutenant Hoch in 1837 (drawn by the author)

Άλλο κτήριο της ίδιας εποχής που επηρέασε σημαντικά τη μορφή του σχεδίου πόλεως είναι το Πανεπιστήμιο. Το 1836, για την τοποθέτηση αυτού του κτηρίου, τέθηκε πάλι υπό συζήτηση το θέμα της διαρρύθμισης του σχεδίου της βορειοανατολικής πλευράς της Αθήνας. Αυτή η διαρρύθμιση, που την είχε προτείνει στην Οικοδομική Επιτροπή ο Κλεάνθης και αφορούσε τη δημιουργία του Βουλευαρίου (σημερινής οδού Πανεπιστημίου), εγκρίθηκε το Φεβρουάριο 1837 (εικ.3, 16). Η τροποποίηση, όμως, αυτή επηρέαζε και την πολεοδομική διάταξη που ο Gdrtner είχε προτείνει για τα Ανάκτορα, γιατί τη λεωφόρο που είχε δημιουργήσει μπροστά από το κτήριο την είχε εξαρτήσει από το σχέδιο Klenze.

⁶ Κ.Μπίρης, Αι Αθήναι, Αθήναι 1966-1967, σ.67

Έτσι, ο μηχανικός που είχε επιφορτιστεί με την ανέγερση του κτηρίου, ο υπολογαγός Hoch, ανέλαβε να πραγματοποιήσει τη σύνδεση των Ανακτόρων με το Βουλευτήριο του Κλεάνθη. Διείρεσε το χώρο σε δύο πλατείες, τη μετέπειτα πλατεία Συντάγματος προς τα κάτω (δυτικά) και την καθ'αυτό πλατεία των Ανακτόρων προς τα πάνω (ανατολικά). Κάμπτοντας σχεδόν συμμετρικά το Βουλευτήριο, δημιούργησε τη λεωφόρο Αμαλίας.

Επίσης, σε συσχέτισμό προς αυτήν και προς την οδό Φιλελλήνων, καθόρισε τη διαμόρφωση του χώρου για την οικοδόμηση της Αγγλικανικής εκκλησίας και, γενικά, τη ρυμοτομία ολόκληρης της γύρω περιοχής, μέχρι τις οδούς Κολοκοτρώνη και Βουλής (εικ.5, 16).

Εικόνα 6 Σχέδιο που εμφανίζει την έκταση που κατέλαβε ο Βασιλικός Κήπος σε πρώτη φάση. Η βόρεια πλευρά των Ανακτόρων δεν φυτεύθηκε, ώστε να μην αποκλεισθεί η οδός των Μεσογείων (Γ.Α.Κ., Σχέδιο Πόλεως, φ.2, ανασχεδιάση γράφοντος)

Picture 6 Drawing presenting the area occupied by the Royal Palace in an early stage. The northern part of the Royal Palace was not planted, so that the route of Mesogeia would not be obstructed (Public Record, Urban Plan, file No 2, re-drawn by the author)

Το σχέδιο του Hoch εγκρίθηκε με διάταγμα της 28.5(9.6).1837. Οι αντίστοιχες καμπές του Βουλευτηρίου που έγιναν στο βόρειο άκρο του, με διαπλάτυνση των καθέτων προς τις οδούς Αιόλου και Σωκράτους παρόδων της πλατείας Όθωνος (σημερινή πλατεία Ομονοίας), οδήγησαν

στη σημερινή απόληξη της οδού Πανεπιστημίου και, αντίστοιχα, στην απέναντι πλευρά, στην οδό Αγίου Κωνσταντίνου (εικ.3, 16).

Σύμφωνα με το σχέδιο του Hoch, η πλατεία των Ανακτόρων θα έφθανε μέχρι τη γραμμή των οδών Σταδίου και Φιλελλήνων.

Διαμορφώθηκε και φυτεύθηκε ως δημόσιος κήπος αμέσως, γιατί η έκτασή της κατέλαβε κατά το μεγαλύτερο μέρος μοναστηριακό κτήμα. Κατά το τέλος του 1837, ή κατά το επόμενο έτος, επειδή το μοναστηριακό οικόπεδο εκτεινόταν ακόμη δυτικότερα, με νέο διάταγμα ο χώρος της διευρύνθηκε στη σημερινή του έκταση, καταλαμβάνοντας και ορισμένα οικόπεδα ιδιωτών.⁷

Και πάλι όμως, η νέα πόλη σε αυτό το σημείο δεν συνδεόταν με τις αρχαίες οδούς (εικ.5). Γι'αυτό, αλλά και επειδή δεν υπήρχαν χρήματα για την απαλλοτρίωση ολόκληρης της έκτασης που προέβλεπε το σχέδιο για τη φύτευση του κήπου, ο Hoch συνέταξε άλλο σχέδιο γενικής διάταξης, το οποίο εγκρίθηκε από τον Όθωνα στις 28.2(9.3).1839. Σύμφωνα με αυτό, ο κήπος εκτεινόταν μονόπλευρα προς το νότο, στην προέκταση της γραμμής της πρόσοψης του κτηρίου των Ανακτόρων, σε μήκος 300 μέτρων περίπου και πλάτος 100 (εικ.6).

Προς τη βόρεια πλευρά, ο περίβολος των Ανακτόρων ετοποθετείτο σε απόσταση μόνο 25 μέτρων από την πλάγια όψη του κτηρίου. Αρκετά αργότερα και σύμφωνα με το σχέδιο εκείνο, το Υπουργείο Εσωτερικών προκάλεσε την έκδοση διατάγματος, με το οποίο δημιουργήθηκε το αρχικό τμήμα της λεωφόρου Κηφισίας, με πλάτος 30 μέτρων και με πρασιές πλάτους 30 μέτρων.⁸ Το διάταγμα χρονολογείται από την 6.8.1857, αλλά η Προσωρινή Κυβέρνηση μετά την εκθρόνιση του Όθωνα περιόρισε το πλάτος των πρασιών στα 15 μέτρα.⁹

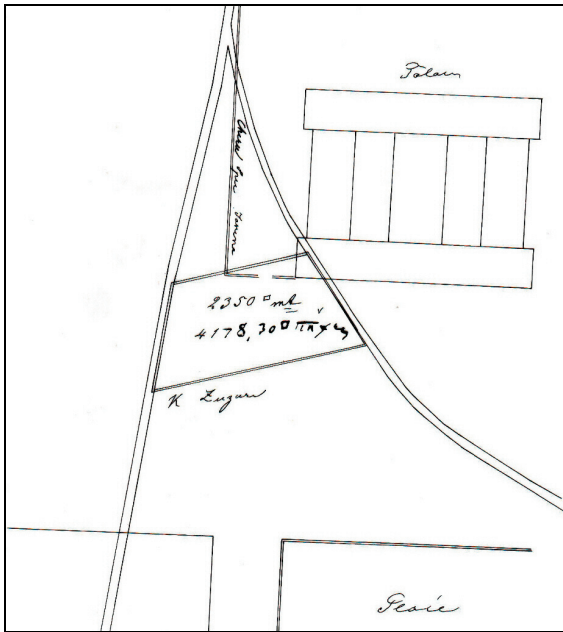
Ούτως ή άλλως όμως και αυτή η πολεοδομική ένταξη έμεινε για πολύ καιρό στα χαρτιά, αφού σώζεται σχέδιο του 1843, όπου φαίνεται η χωροθέτηση των Ανακτόρων χωρίς σύνδεση με τον πολεοδομικό ιστό (εικ.7). Από το ίδιο έτος χρονολογείται και το σχέδιο του Chenavard (εικ.8), όπου εξακολουθεί να απουσιάζει η σύνδεση των Ανακτόρων με την πόλη, κάνει όμως την εμφάνισή της για πρώτη φορά η λεωφόρος προς τα Μεσόγεια, που προβλεπόταν από τα δύο πρώτα γενικά πολεοδομικά σχέδια.

Απουσιάζει όμως ακόμη η άρθρωσή της με την πόλη. Αυτή εμφανίζεται για πρώτη φορά σε ένα σχέδιο του αμέσως επόμενου έτους (1844), το οποίο παρουσιάζει τον αστικό ιστό να οδεύει προς τη μορφή που τελικά πήρε: το τμήμα του Βασιλικού Κήπου που εμπόδιζε την αρχαία οδό έχει εξαφανιστεί και η τελευταία εμφανίζεται επιτέλους συνδεδεμένη με τη νέα πόλη, υπό το όνομα οδός Κηφισίας (sic) (εικ.9).

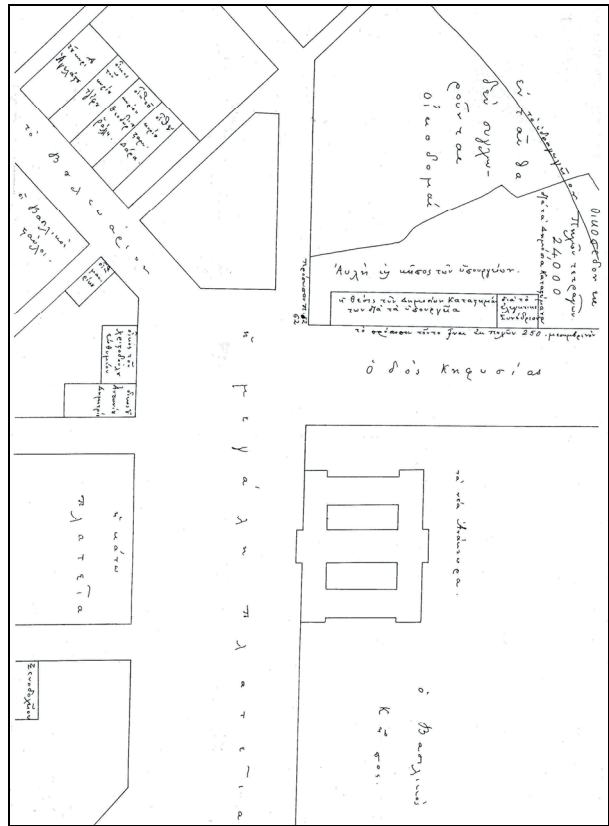
⁷ Κ.Μπίρης, op.cit., σ.68-69, idem, Τα πρώτα σχέδια των Αθηνών, Αθήναι 1933, σ.32

⁸ idem, Αι Αθήναι, Αθήναι 1966-1967, σ.70

⁹ Γ.Α.Κ., Σχ.Πόλεως, φ.13, 15.10.1862

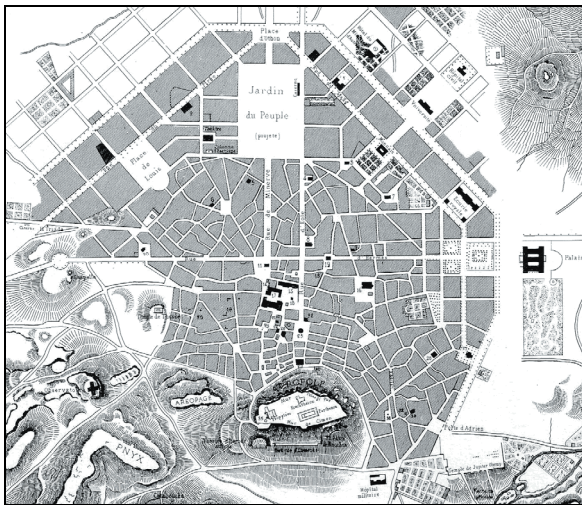

Εικόνα 7 Σχέδιο του Σεπτεμβρίου 1843 όπου φαίνεται η χωροθέτηση των Ανακτόρων χωρίς σύνδεση με τον πολεοδομικό ιστό (Γ.Α.Κ., Σχέδιο Πόλεως, φ.1, ανασχεδίαση γράφοντος)
 Picture 7 Drawing of September 1843 showing the Royal Palace without any connection with the urban tissue (Public Record, Urban Plan, file No 1, re-drawn by the author)

Εικόνα 9 Σχέδιο που συνοδεύει το έγγραφο της 30.6.1844 και όπου φαίνονται τα Ανάκτορα και η τροποποίηση του σχεδίου πόλεως, την οποία προκάλεσαν (Γ.Α.Κ., Σχέδιο Πόλεως, φ.1, ανασχεδίαση γράφοντος). Η αρχαία οδός των Μεσογείων εμφανίζεται επιτέλους συνδεδεμένη με τη νέα πόλη, υπό το όνομα οδός Κηφισίας (sic).

Picture 9 A plan of 30.6.1844, showing the Royal Palace and the modification of the city plan provoked by it (Public Record, Urban Plan, file No 1, re-drawn by the author). The ancient route to Mesogea reappears finally connected with the new town, under the name of Kifisia street.

Εικόνα 8 Σχέδιο του Chenavard, του 1843. Εξακολουθεί να απουσιάζει η σύνδεση των Ανακτόρων με την πόλη, εμφανίζεται όμως για πρώτη φορά η λεωφόρος προς τα Μεσόγεια, που προβλεπόταν από τα δύο πρώτα πολεοδομικά σχέδια. Απουσιάζει όμως ακόμη η άρθρωσή της με την πόλη.
 Picture 8 Chenavard's plan, dating from 1843. The Royal Palace's connection with the city is still missing, but the avenue leading to Mesogea and predicted by the first two general urban plans appears for the first time. However, its articulation with the city is still missing.

Το 1836 έγινε και μία τροποποίηση του πολεοδομικού σχεδίου της Αθήνας στη δυτική πλευρά της Εμπορικής Αγοράς, μεταξύ των οδών Σωκράτους και Μενάνδρου, για την οικοδόμηση του Θεάτρου της πόλης, η οποία αποφασίστηκε ταυτοχρόνως.¹⁰ Μάλιστα, έγινε «τροποποιήσις της ευθυγραμμίας κατά την θέσιν του θεάτρου οικοδομηθέντος επί οικοπέδου μη προσδιορισμένου προς τοιοῦτον σκοπόν».¹¹

Το 1836, επίσης, κτιζόταν το Πολιτικό Νοσοκομείο, πέρα από το Βουλευτήριο, το οποίο εκείνη την εποχή αποτελούσε το βορειοανατολικό όριο της πόλης,¹² πράγμα που σημαίνει ότι το κτήριο του Νοσοκομείου ήταν εκτός σχεδίου. Σύμφωνα με το σχέδιο της επιτροπής του 1847, στη βορειοανατολική πλευρά της Αθήνας δημιουργήθηκε η οδός Νοσοκομείου (σημερινή Ακαδημίας), για να περιλάβει

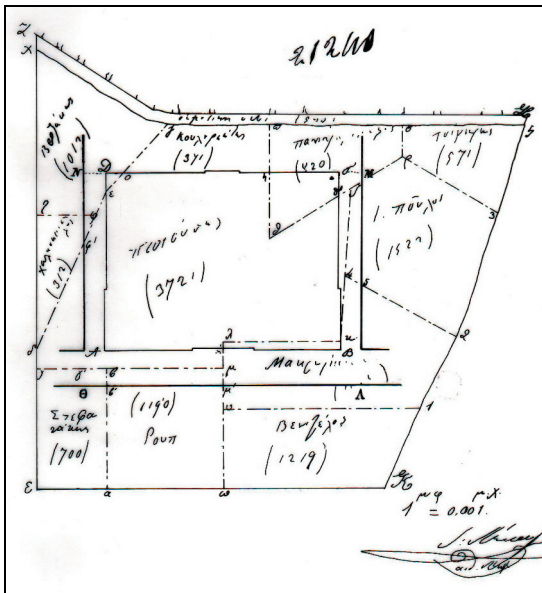
¹⁰ Κ.Μπίρης, op.cit., σ.73

¹¹ Γ.Α.Κ., Οθων.Αρχείο/Υπ.Εσωτερικών, φ.215, 30.10.1850, υπογεγραμμένο από τον Εμμ.Μανιτάκη

¹² Κ.Μπίρης, op.cit., σ.74

το Πολιτικό Νοσοκομείο και τον αυθαίρετο συνοικισμό του Προαστείου (σημερινή Νεάπολη) (εικ.3, 16).¹³

Ανάλογη είναι και η περίπτωση του Στρατιωτικού Νοσοκομείου. Το 1845 η Α' Διεύθυνση του Μηχανικού προτείνει στο Υπουργείο Στρατιωτικών να ληφθούν τα οικοπέδα μπροστά στο κτήριο για να σχηματιστεί μία ανάλογη πλατεία (εικ.10). Επίσης, προτείνει να επεκταθεί το σχέδιο πόλεως και να συνδεθεί «αρμοδίως» με τις σχετικές τροποποιήσεις στα πέριξ του Νοσοκομείου,¹⁴ το οποίο ήταν επίσης ασύνδετο με τον αστικό ιστό (εικ.3, 16).

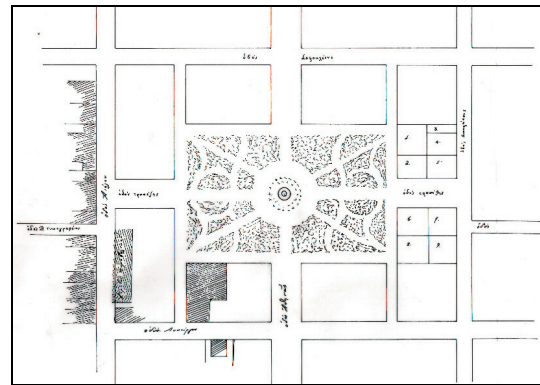

Εικόνα 10 Σχέδιο που συνοδεύει το έγγραφο της 14.6.1845 και όπου φαίνεται το οικόπεδο του Στρατιωτικού Νοσοκομείου και τα γειτονικά που προτείνεται να αγοραστούν για τη δημιουργία κήπου. Είναι φανερή η έλλειψη σύνδεσης με τον πολεοδομικό ιστό (Γ.Α.Κ., Σχέδιο Πόλεως, φ.5, ανασχεδίαση γράφοντος)

Picture 10 Drawing accompanying the document of the 14.6.1845 and showing the lot of the Military Hospital and those around it which are proposed to be bought for the creation of a garden. The absence of connection with the urban tissue is evident (Public Record, Urban Plan, file No 5, re-drawn by the author)

Άλλη τροποποίηση του σχεδίου πόλεως προτάθηκε το 1857, με την ενοποίηση δύο οικοδομικών τετραγώνων για την οικοδόμηση του Δημοτικού Θεάτρου (εικ.11).¹⁵ Άλλο δε οψιμότερο παράδειγμα είναι η περίπτωση του Πολυτεχνείου. Το οικόπεδο που είχε δωρήσει η Ελένη Τοσίτσα για τη

οικοδόμησή του ήταν τότε εκτός σχεδίου και η μορφή του εντελώς ακανόνιστη. Για να μπορέσει να χρησιμοποιηθεί για το σκοπό για τον οποίο δωρήθηκε, αφ' ενός έγινε μία διευθέτηση των ορίων του προς άλλο γειτονικό οικόπεδο και αφ' ετέρου το Υπουργείο Εσωτερικών έκανε μία επέκταση του σχεδίου πόλεως. Έτσι, σχηματίστηκε η κατοπινή οδός Στουρνάρη και δίπλα της ένα εκτεταμένο οικοδομικό τετράγωνο με μέτωπο προς την οδό Πατισίων.¹⁶ Όπως μαθαίνουμε, η επέκταση του σχεδίου πόλεως έγινε όταν οι εκτελεστές της διαθήκης του Νικολάου Στουρνάρη ζήτησαν άδεια οικοδομής για το Πολυτεχνείο.¹⁷ Ακόμη, έχουμε και περιπτώσεις άλλων διαμορφώσεων που έγιναν χάριν δημοσίων κτηρίων. Το 1847 ο Α.Μεταξάς, πρόεδρος της Φιλεκαπαιδευτικής Εταιρείας, ζητά να διαταχθεί ο «αρχιτέκτων Αθηνών» να ισοπεδώσει την οδό Βουλευαρίου, όπου κτιζόταν το κατάστημα της Εταιρείας (δηλαδή το Αρσάκειο).¹⁸

Εικόνα 11 Ο Κήπος του Λαού σε σχέδιο με ημερομηνία 31.5.1857, όπου τα αριθμημένα οικόπεδα προορίζονται για το (Δημοτικό) Θέατρο. Είναι φανερό ότι η οικοδόμηση του Θεάτρου προϋποθέτει την κατάργηση της οδού μεταξύ των οικοπέδων (Γ.Α.Κ., Οθωνικό Αρχείο, Υπ.Εσωτερικών, φ.214, ανασχεδίαση γράφοντος)

Picture 11 The People's Garden in a drawing dated 31.5.1857, where the numbered lots are destined for the (Municipal) Theatre. It is evident that the construction of the Theatre presupposes the abolition of the street between the lots (Public Record, Ottonian Archives, Ministry of the Interior, file No 214, re-drawn by the author)

Τέλος, άλλου είδους επεμβάσεις που γίνονταν χάριν των δημοσίων κτηρίων ήταν και η διάνοιξη δρόμων, αφού πολλές φορές τα κτήρια αυτά κτιζόνταν σε εντελώς αδιαμόρφωτες περιοχές. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Αστεροσκοπείου, χάριν του οποίου ανοίχθηκε δρόμος

¹³ ibid, σ.84

¹⁴ Γ.Α.Κ., Σχ.Πόλεως, φ.5, 14.6.1845

¹⁵ Γ.Α.Κ., Οθωνικό Αρχείο, Υπ.Εσωτερικών, φ.214, 31.5.1857

¹⁶ Κ.Μπίρης, Η ιστορία του Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου, Αθήνα 1956, σ.204

¹⁷ Γ.Α.Κ., Σχ.Πόλεως, φ.13, έγγραφα του 8.1862 και 9.1862

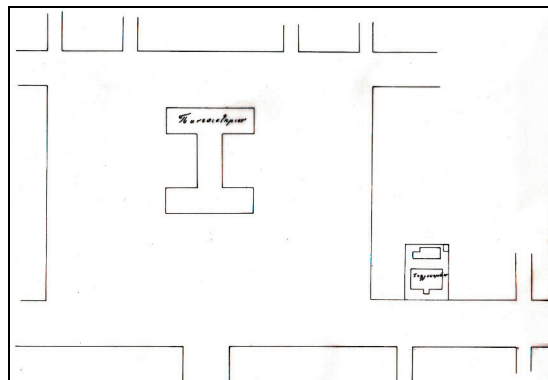
¹⁸ Γ.Α.Κ., Σχ.Πόλεως, φ.3, 3.4.1847

από την οδό Ωδείου μέχρι αυτό.¹⁹ Παρ' όλα αυτά, ακόμη και προς το τέλος της βασιλείας του Όθωνα (εικ.12), μέχρι και το τελευταίο έτος (εικ.13), έχουμε σχέδια που απεικονίζουν το Πανεπιστήμιο, που βρισκόταν τότε στο στάδιο της ολοκλήρωσης, ασύνδετο ακόμη με τον πολεοδομικό ιστό. Ακόμη πιο εντυπωσιακό είναι ότι από την ίδια χρονιά έχουμε απόσπασμα του σχεδίου Klenze με τα κτήρια της μετέπειτα Αθηναϊκής Τριλογίας (Πανεπιστήμιο, Βιβλιοθήκη και Ακαδημία από δεξιά προς τα αριστερά), ενώ αυτό το κτηριακό συγκρότημα είχε αρχίσει προ πολλού να πραγματοποιείται σε διαφορετική διάταξη (Ακαδημία και Πανεπιστήμιο πάντα από δεξιά προς τα αριστερά, με το ακραίο αριστερά κτήριο να προγραμματίζεται μελλοντικά ως Μουσείο, ενώ τελικά έγινε Βιβλιοθήκη). Είναι αξιοσημείωτο ότι το σχέδιο δεν διασαφηνίζει τη σύνδεση των τριών κτηρίων με την πόλη (εικ.14). Αυτή πρωτοεμφανίζεται μόλις σε σχέδιο του 1864-1865 (εικ.15).

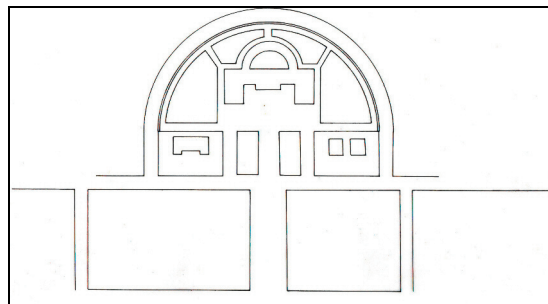
Εικόνα 12 Η Αθήνα το 1854, σε χάρτη της Γεωγραφικής Υπηρεσίας του Γαλλικού Στρατού. Η σύνδεση της περιοχής των Ανακτόρων με την πόλη και την οδό των Μεσογείων είναι πλέον ολοκληρωμένη. Το Πανεπιστήμιο όμως φαίνεται ακόμη ασύνδετο με τον αστικό ιστό, καθώς και το Νομισματοκοπείο, παρ' όλο που το τελευταίο περικλείεται εντελώς από αυτόν.

Picture 12 Athens in 1854, in a map of the Geographical Service of the French Army. The connection of the area around the Royal Palace with the city and the route of Mesogeia is completed. However, the University still appears not connected with the urban tissue, although the latter is completely surrounded by it.

Εικόνα 13 Σχέδιο του Νοεμβρίου 1862 που εμφανίζει το Οφθαλμιατρείο και το Πανεπιστήμιο, ασύνδετο ακόμη με τον πολεοδομικό ιστό (Γ.Α.Κ., Σχέδιο Πόλεως, φ.14, ανασχεδίαση γράφοντος)

Picture 13 Drawing of November 1862 showing the Eye Hospital and the University, still not connected with the urban tissue (Public Record, Urban Plan, file No 14, re-drawn by the author)

Εικόνα 14 Απόσπασμα του σχεδίου Klenze με τα κτήρια της Αθηναϊκής Τριλογίας (Πανεπιστήμιο, Βιβλιοθήκη και Ακαδημία από δεξιά προς τα αριστερά) και ημερομηνία 15.11.1862. Το συγκρότημα φαίνεται ασύνδετο με τον αστικό ιστό (Γ.Α.Κ., Σχέδιο Πόλεως, φ.13, ανασχεδίαση γράφοντος)

Picture 14 Extract of Klenze's plan with the buildings of the Athenian Trilogy (University, Library and Academy from right to left), dated 15.11.1862. The complex appears without any connection with the urban tissue (Public Record, Urban Plan, file No 13, re-drawn by the author)

4 Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΟΘΩΝΑ

Καθώς σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η τεκμηρίωση βάσει ανέκδοτων αρχειακών πηγών, η επέκτασή μας στην εποχή του Γεωργίου Α' θα είναι περιορισμένη. Και αυτό, διότι τα σχετικά αρχεία αυτής της περιόδου μόλις πρόσφατα έγιναν πάλι προσιτά στους ερευνητές, επομένως η διερεύνησή τους

¹⁹ Διάταγμα «Περί της οδού του Αστεροσκοπείου», Φ.Ε.Κ. 11, 24.3.1859

είναι ακόμη σε πρώιμο στάδιο. Αυτό που μπορεί να ειπωθεί είναι ότι τα προς το παρόν λίγα διαθέσιμα στοιχεία από τις ανέκδοτες αρχαιακές πηγές, που μάλιστα καλύπτουν μόνο τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Γεωργίου Α', δείχνουν μία συνέχιση των ιδιαιτεροτήτων της Αθήνας. Η πολεοδομική εξέλιξη της ελληνικής πρωτεύουσας φαίνεται να συνεχίζει να χαρακτηρίζεται από τους εξαιρετικά περιορισμένους πόρους του κράτους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι μία μαρτυρία του 1863 σχετικά με τη σημερινή πλατεία Δημαρχείου, η οποία περιγράφεται ως «αχανές και ερημιά μία χέρσος πεδιάς με ρεύματα, βουνούς και χαράδρας».²⁰

Εικόνα15 Απόσπασμα του σχεδίου πόλεως Αθηνών του 1864-1865. Η Αθηναϊκή Τριλογία παρουσιάζεται ενταγμένη στον αστικό ιστό, αν και η Βιβλιοθήκη δεν είχε καν θεμελιωθεί.

Picture 15 Abstract of Athens' urban plan in 1864-1865. The Athenian Trilogy appears integrated into the urban tissue, although the Library's construction had not even started.

Κατά συνέπεια, οι αποσπασματικές επεκτάσεις του σχεδίου πόλεως με σκοπό την ένταξη των οικοπέδων εκτός σχεδίου

που προορίζονταν για την ανέγερση δημοσίων κτηρίων ή και την ένταξη ήδη οικοδομημένων κτηρίων συνεχίζονται και αυτή την εποχή. Έχουμε, έτσι, διάταγμα για την επέκταση του σχεδίου πόλεως «προς τον σκοπόν της επί του συμπεριλαμβανομένου χώρου ανεγέρσεως του κτιρίου του διδασκαλείου».²¹ Αντίστοιχα έγινε επέκταση του σχεδίου πόλεως για να περιληφθεί σε αυτό το Νοσοκομείο «Ευαγγελισμός».²²

Εξάλλου, συνεχίζονται οι τροποποιήσεις του υπάρχοντος σχεδίου με σκοπό την ένταξη των δημοσίων κτηρίων. Για παράδειγμα, πληροφορούμαστε ότι για την ανέγερση της Ακαδημίας (εικ.3, 16) έγινε μεταβολή της διεύθυνσης της οδού Τυφλοκομείου (σημερινή οδός Σίνα), πράγμα που δημιούργησε και ζήτημα αποζημιώσεων των θιγομένων ιδιοκτητών.²³ Επίσης, ο Ernst Ziller γράφει προς τον Theophil Hansen στις 10.2.1872, σχετικά με τον περιβάλλοντα χώρο της Ακαδημίας: «Τώρα έχουμε μίαν οδόν Ακαδημίας και μίαν οδόν Σίνα».²⁴ Άλλο παράδειγμα έχουμε με το Ορφανοτροφείο Χατζηκώνστα (εικ.3, 16). Το 1870 ο υπουργός Εσωτερικών ενημερώνει το βασιλιά ότι το διοικητικό συμβούλιο του Ορφανοτροφείου αγόρασε γειτονικό οικόπεδο με σκοπό την επέκτασή του και την περιθαλψη περισσοτέρων ορφανών. Γι' αυτό ζητά (με έγγραφο της 25.6.1870) την κατάργηση του ενδιάμεσου ανώνυμου δρόμου, ώστε να γίνει η ενοποίηση,²⁵ αίτημα που εγκρίθηκε, όπως πληροφορούμαστε από τα σχετικά διατάγματα.²⁶ Επίσης, έχουμε και μία διευθέτηση του σχεδίου πόλεως μεταξύ του Πολυτεχνείου και του Αρχαιολογικού Μουσείου, κατόπιν της δωρεάς του οικοπέδου του Μουσείου,²⁷ σε συνέχεια της επέκτασης του σχεδίου προς την κατεύθυνση αυτή, που είχε γίνει κατά την προηγούμενη περίοδο. Με αυτή δημιουργήθηκαν «η μεταξύ του πολυτεχνείου και του Μουσείου καλουμένη οδός Τσιτίσα, ως και η όπισθεν των αυτών καταστημάτων οδός Ασωμάτων» (προφανώς η σημερινή οδός Μπουμπουλίας). Το πόσο αποκομμένο ήταν το Μουσείο από τον πολεοδομικό ιστό φαίνεται από την πληροφορία ότι, ακόμη και το 1890, εκεί άρχιζαν τα μεγάλα πατησιώτικα περιβόλια.²⁸ Ακόμη, όταν αποφασίστηκε η επέκταση του Αρσακείου το 1900, το διοικητικό συμβούλιο ζήτησε από το Δήμο τη διεύρυνση της οδού Αρσάκη κατά τρία μέτρα και τον καθαρισμό της. Τελικά, αυτό έγινε μόνο στο τμήμα της οδού που περιλαμβάνεται μεταξύ του Τυπογραφείου και της οδού Πανεπιστημίου. Η οικοδομική γραμμή μεταφέρθηκε προς τα μέσα κατά 1.50 μέτρο εκατέρωθεν και αφέθηκε χώρος πλάτους 1,80 μ. για πεζοδρόμιο.²⁹

²⁰ Ε.Λυκούδης, «Το κατάστημα της Εθν.Τραπέζης αμνόμενον φρούριον (20 Ιουνίου 1863)», Σελίδες από τας νεωτέρας Αθήνας, Αθήναι 1922, σ.25

²¹ Διάταγμα «Περί επεκτάσεως του σχεδίου του Β' τμήματος της πόλεως Αθηνών και της ανεγέρσεως του κτιρίου του διδασκαλείου», Φ.Ε.Κ. 28, 24.6.1876

²² Διάταγμα «Περί προεκτάσεως του σχεδίου του Β' τμήματος Αθηνών», Φ.Ε.Κ. 254, 21.6.1884, και Διάταγμα «Περί εγκρίσεως διαγράμματος επεκτάσεως του β' τμήματος Αθηνών», Φ.Ε.Κ. 168, 26.6.1886, μέρος Α', που όμως καταργήθηκε με το Φ.Ε.Κ. 208, 1.8.1886, μέρος Β'

²³ Γ.Α.Κ., Σχ.Πόλεως, φ.14, 1864

²⁴ Γ.Λάιος, Σίμων Σίνας, Αθήναι 1972, σ.221

²⁵ Γ.Α.Κ., Σχ.Πόλεως, φ.17, 15.7.1870

²⁶ Διάταγμα «Περί καταργήσεως οδού του σχεδίου της πόλεως Αθηνών», Φ.Ε.Κ. 33, 8.10.1870 και Φ.Ε.Κ. 19, 28.5.1871

²⁷ Φ.Ε.Κ. 35, 14.6.1879

²⁸ Κ.Δημητριάδης, Η Αθήνα που ζήσαμε, Αθήναι 1950, σ.24

Οι τροποποιήσεις του σχεδίου πόλεως περιλαμβάνουν και τη δημιουργία οικοδομικών τετραγώνων (εις βάρος πλατειών συνήθως) για την οικοδόμηση δημοσίων κτηρίων. Αυτή την πρόθεση φανερώνει το διάταγμα «Περί τροποποιήσεως του διαγράμματος ρυμοτομίας της πόλεως Αθηνών προς ανέγερσιν δημοτικού καταστήματος»,³⁰ που όμως ανακλήθηκε.³¹ Την προσθήκη στο σχέδιο πόλεως ενός οικοδομικού τετραγώνου προέβλεπε και ένα άλλο διάταγμα σχετικό με την οικοδόμηση του Βρεφοκομείου.³² Υπάρχουν, όμως, και περιπτώσεις όπου οι μετατροπές στο σχέδιο πόλεως έγιναν με σκοπό τη δημιουργία αξόνων συμμετρίας και οπτικών σχέσεων. Αυτό μας δείχνει το διάταγμα με το οποίο η οδός που συνδέει την πλατεία του Θεάτρου με την οδό Σωκράτους διαρρυθμίζεται με τρόπο ώστε «ο άξων αυτής να διέρχεται διά των μέσων των κτιρίων Βαρβακείου και Θεάτρου».³³ Η συμβολική αξία των δημοσίων κτηρίων εξακολουθεί να παίζει πρωτεύοντα ρόλο στη διαμόρφωση του σχεδίου πόλεως και να την υπαγορεύει.

Καθώς έχει μόλις ξεκινήσει η διερεύνηση των σχετικών αρχείων της εποχής του Γεωργίου Α', μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι αντίστοιχες περιπτώσεις από αυτή την περίοδο θα είναι πολύ περισσότερες από τις λίγες που αναφέρονται εδώ. Το σχετικό θέμα είναι σίγουρο ότι απέχει πολύ από το να έχει εξαντληθεί.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούσαν στην Αθήνα του 19^{ου} αιώνα, οφειλόμενες κατά κύριο λόγο στην οικονομική αδυναμία του νεοελληνικού κράτους, οδήγησαν σε μία πρωτότυπη όσο και ανορθολογική σχέση μεταξύ της δημιουργίας του πολεοδομικού ιστού και της επίσημης αρχιτεκτονικής. Η οικονομική στενότητα, σε συνδυασμό με τον έντονο συμβολικό χαρακτήρα που είχαν τα δημόσια κτήρια, έδωσε την προτεραιότητα στα τελευταία εις βάρος μιας ορθολογικότερης κατ'αρχήν επίλυσης του πολεοδομικού σχεδιασμού, στον οποίο θα εντάσσονταν στη συνέχεια οι δημόσιες οικοδομές. Το αποτέλεσμα ήταν η εξέλιξη της πόλης να εξαρτηθεί από τη συχνά τυχαία χωροθέτηση λίγων κτηρίων που αποτελούσαν ελάχιστο μέρος του συνολικού κτηριακού όγκου της πόλης, είχαν όμως μία σημασία στην κοινωνική συνείδηση αντιστρόφως ανάλογη του όγκου τους. Συνέπεια αυτού ήταν, όπως αποδεικνύουν τα σχετικά δημόσια έγγραφα της εποχής, να θεωρηθεί φυσικό η διαμόρφωση του σχεδίου της πρωτεύουσας να «υποταχθεί» σε αυτά και να τα ακολουθήσει.

6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αθηνά 1927/17.11.1852.
2. Γ.Α.Κ., Οθων.Αρχείο, Υπ.Εσωτερικών, φ.214, 31.5.1857, φ.215, 30.10.1850, Σχ.Πόλεως, φ.3, 3.4.1847, φ.5, 14.6.1845, φ.13, 15.10.1862, έγγραφα του 8.1862 και 9.1862, φ.14, 1864, φ.17, 15.7.1870.
3. Σ.Γαλάτης, Ιστορία της εν Αθήναις Φιλεκαπαιδευτικής Εταιρίας, Αθήναι 1957, τ.Γ'.
4. Δ.Γέροντας, Ιστορία του Δήμου Αθηναίων 1835-1971, Αθήναι 1972.
5. Κ.Δημητριάδης, Η Αθήνα που ζήσαμε, Αθήναι 1950.
6. Γ.Καιροφύλας, Η Αθήνα και οι Αθηναίοι (1834-1934), Αθήναι 1978.
7. Κ.Καυκούλα, Ν.Παπαμίχος, Β.Χαστάογλου: «Σχέδια πόλεων στην Ελλάδα του 19ου αιώνα», Επιστημονική Επετηρίδα Τμήματος Αρχιτεκτόνων Α.Π.Θ. παράρτ. 15 του τόμου ΙΒ, Θεσσαλονίκη 1990
8. Ρ.Κremos, G.Simeoforidis, Atene: Una capitale, una metropoli. Le trasformazioni urbanistiche e la cultura della città, Firenze 1979.
9. Γ.Λάιος, Σίμων Σίνας, Αθήναι 1972.
10. Ε.Λυκούδης, «Το κατάστημα της Εθν.Τραπέζης αμυνόμενον φρούριον (20 Ιουνίου 1863)», Σελίδες από τας νεωτέρας Αθήνας, Αθήναι 1922.
11. Μ., «Μακάριοι οι λέγοντες εις ότα ακούονταν», Αθηνά 2695/3.8.1858.
12. D.Raoul-Rochette, «Athènes sous le roi Othon», lettre adressee ü Mr De Pouqueville, Revue des deux mondes, t.xvi, no 2, Paris 15.10.1838.
13. Κ.Μπίρης, Αι Αθήναι, Αθήναι 1966-1967.
14. Κ.Μπίρης, Η ιστορία του Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου, Αθήναι 1956.
15. Κ.Μπίρης, Τα πρώτα σχέδια των Αθηνών, Αθήναι 1933.
16. «Περί των περίξ των νέων ανακτορίων ιδιοκτητών γαιών», από το Υπουργείο Εσωτερικών προς το Βασιλικό Αυλαρχείο, Γ.Α.Κ., Οθων.Αρχείο/Ανακτορικά, φ.145, 28.1.1837.
17. Διάταγμα «Περί της οδού του Αστεροσκοπείου», Φ.Ε.Κ. 11, 24.3.1859.
18. Διάταγμα «Περί τροποποιήσεως οδού τινός της πρωτεύουσας, ήτοι της συνδεούσης την πλατείαν του Θεάτρου μετά της οδού Σωκράτους», Φ.Ε.Κ. 47, 20.11.1869
19. Διάταγμα «Περί καταργήσεως οδού του σχεδίου της πόλεως Αθηνών», Φ.Ε.Κ. 33, 8.10.1870 και Φ.Ε.Κ. 19, 28.5.1871.
20. Διάταγμα «Περί τροποποιήσεως του διαγράμματος ρυμοτομίας της πόλεως Αθηνών προς ανέγερσιν δημοτικού καταστήματος», Φ.Ε.Κ. 35, 11.8.1872.
21. Ανάκληση του διατάγματος «Περί τροποποιήσεως του διαγράμματος ρυμοτομίας της πόλεως Αθηνών προς ανέγερσιν δημοτικού καταστήματος», Φ.Ε.Κ. 49, 12.12.1872.
22. Διάταγμα «Περί τροποποιήσεως του διαγράμματος ρυμοτομίας της πόλεως Αθηνών», Γ.Α.Κ., Σχ.Πόλεως, φ.19, 15.8.1872 και

²⁹ Σ.Γαλάτης, Ιστορία της εν Αθήναις Φιλεκαπαιδευτικής Εταιρίας, Αθήναι 1957, τ.Γ', κεφ.Α', σ.9

³⁰ Φ.Ε.Κ. 35, 11.8.1872

³¹ Φ.Ε.Κ. 49, 12.12.1872

³² Διάταγμα «Περί τροποποιήσεως του διαγράμματος ρυμοτομίας της πόλεως Αθηνών», Γ.Α.Κ., Σχ.Πόλεως, φ.19, 15.8.1872 και Φ.Ε.Κ. 49, 12.12.1872

³³ Διάταγμα «Περί τροποποιήσεως οδού τινός της πρωτεύουσας, ήτοι της συνδεούσης την πλατείαν του Θεάτρου μετά της οδού Σωκράτους», Φ.Ε.Κ. 47, 20.11.1869.

Φ.Ε.Κ. 49, 12.12.1872

23. Διάταγμα «Περί επεκτάσεως του σχεδίου του Β' τμήματος της πόλεως Αθηνών και της ανεγέρσεως του κτιρίου του διδασκαλείου», Φ.Ε.Κ. 28, 24.6.1876.

24. Διάταγμα «Περί προεκτάσεως του σχεδίου του Β' τμήματος Αθηνών», Φ.Ε.Κ. 254, 21.6.1884. Διάταγμα «Περί εγκρίσεως διαγράμματος επεκτάσεως του β' τμήματος Αθηνών», Φ.Ε.Κ. 168, 26.6.1886, μέρος Α'.

Εικόνα 16 Η σημερινή Αθήνα με τα δημόσια κτήρια του 19^{ου} αιώνα. Σε παρένθεση οι σημερινές χρήσεις τους: 1.Στρατιωτικό Νοσοκομείο (Κέντρο Μελετών Ακρόπολης) 2.Νομισματοκοπείο (κατεδαφισμένο) 3.Βασιλικό Τυπογραφείο (κενό) 4.Κακούργοδικείο (κενό) 5.Πολιτικό Νοσοκομείο (Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων) 6.Ανάκτορα (Βουλή) 7.Α' Δημοτικό Σχολείο 8.Πανεπιστήμιο 9.Αστεροσκοπείο 10.Αρσάκειο (δικαστήρια) 11.Οφθαλμιατρείο 12.Αμαλίοιο Ορφανοτροφείο (κατεδαφισμένο) 13.Ορφανοτροφείο Χατζηκωνσταντά (κατεδαφισμένο) 14.Λύκειο Παπαδοπούλου (εργαστήρια Πανεπιστημίου) 15.Βαρβάκειο (κατεδαφισμένο) 16.Στρατιωτική Φαρμακαποθήκη (κατεδαφισμένη) 17.Βουλή (Ιστορικό Μουσείο) 18.Ακαδημία 19.Πολυτεχνείο 20.Αρχαιολογικό Μουσείο 21.Δημαρχείο 22.Δημοτικό Βρεφοκομείο (Δημοτική Πινακοθήκη) 23.Δημοτικό Θέατρο (κατεδαφισμένο) 24.Ζάππειο

Picture 16 Athens of today with the public buildings of the 19th century. In brackets their use of today: 1.Military Hospital (Acropolis Studies' Centre) 2.Mint (demolished) 3.Royal Printing House (empty) 4.Criminal Court (empty) 5.Civil Hospital (Cultural Centre of the Municipality of Athens) 6.Royal Palace (Parliament) 7.1st Primary School 8.University 9.Observatory 10.Arsakeion girls' school (court of law) 11.Eye-Hospital 12.Queen Amelia Orphanage (demolished) 13.Hatjikonsta Orphanage (demolished) 14.Papadopoulos Lyceum (University's laboratories) 15.Varvakeion Lyceum (demolished) 16.Military Pharmacy (demolished) 17.Parliament (Historical Museum) 18.Academy 19.Technical University 20.Archeological Museum 21.City Hall 22.Municipal Foundling Hospital (Municipal Gallery) 23.Municipal Theatre (demolished) 24.Exposition Palace

Διονύσιος Ρουμπιέν

Δρ.Αρχιτέκτων Ε.Μ.Π., αναστηλωτής Ε.Μ.Π. και C.H.E.C. Paris, Φωτομάρα 23, 11743 Αθήνα.

Extended Summary

The role of public buildings in the irrational creation of the urban plan of Athens under king Otto

DENIS ROUBIEN

Dr architect N.T.U.A., Msc in restoration N.T.U.A. & C.H.E.C. Paris

Abstract

In king Otto's Athens, in contrast with what happened in other European capitals, public buildings preceded the other elements of urban network. In consequence, instead of the urban plan defining their location in the city, the opposite happened. Most of the public buildings were built in locations completely different from those predicted by the general urban plans, which led necessarily to those plans' modification, so that the latter would be adapted to the buildings. Although under king George I the situation tended to a more rational relation between public constructions and urban plan, Athens, during the whole 19th century, preserved a particular relation between the urban plan's evolution and public architecture.

1 INTRODUCTION

The present article tries to enlighten the relation between the urban development of Athens and the policy concerning the urban plan's expansion. The article's originality lies in the use of unpublished sources from the Public Record. Their study explains the irrational urban development of Athens during the first decades after Independence, with its consequences.

2 THE SITUATION IN ATHENS UNDER KING OTTO

During the reign of Otto, while the most important and monumental specimens of the official architecture of Athens are being built, one observes not only a total absence of a city services network, namely of streets, illumination, telecommunications, transports, but also the absence of serious efforts to cover those needs. Namely, in contrast with what happened in western European capitals, where the urban network's creation went together or even preceded the construction of public buildings, and in contrast with what was

predicted by the general urban plans, first that of Stamatios Kleanthis and Eduard Schaubert and then that of Leo von Klenze, in Athens public buildings preceded other elements of urban network. That also is a sign of the particularities of Athens' evolution and also of its population's still superficial urbanization. The latter hasn't been able to follow the respective rhythms of western European cities, although those constituted the model for every similar effort in the Greek capital. This gap will start being covered only many years after the ascension of George I on the throne.

3 CONSEQUENCES ON THE URBAN TISSUE OF ATHENS UNDER KING OTTO

As public buildings preceded the urban tissue in Athens, it was inevitable that, instead of the urban plan defining their location, the opposite happened. The accomplished public constructions of the Greek capital were finally built in places totally different from those predicted by the urban plans. That way, in almost every case, especially when it was a question of a big building, the approved urban plan had to be modified.

The most important example is the Royal Palace, the location of which, because of its importance and its volume, influenced more than any other public construction the final aspect of Athens' urban plan.

Apart from that, according to the idea dominating in 19th century Athens, interventions in the city's appearance had to take into consideration the public buildings to which every district was associated. Inevitably, the Royal Palace was again the main reference.

Moreover, in many cases, modifications of the urban plan were necessary, because the urban arrangements predicted originally ignored the topography and the existence of very

ancient routes, the tracing of which was not random at all, but followed the form of the landscape.

In addition, as many public buildings were being built not in the location originally predicted but on any lot available, in several cases that lot happened to be out of the urban plan's limits. Consequently, the latter had to be extended in order to include the area where that building was.

Finally, another sort of interventions done for the sake of public buildings was the tracing of streets, because very often these buildings were built in totally wild areas.

4 THE EVOLUTION OF ATHENS AFTER KING OTTO

The aim of the present article being a documentation of its subject based on unpublished records, it is not possible to write much about the reign of George I. And this because the relevant records of that period became only recently again accessible to researchers, which means that their examination is still at a primal stage. What can be said is that the fewer, for the moment, known elements from unpublished records, dating only from the early years of the reign of George I, show a continuation of Athens' particularities.

Thus, during that period there are still several cases where the urban plan is extended in order to include public buildings constructed out of its initial limits. In other cases the building is within the plan's limits, but the latter has to be modified by the abolition of streets or the modification of their tracing, for the better insertion of the building in it.

The modifications of the city plan also include the creation of blocks (usually at the expense of squares) for the construction of public buildings, the necessary land lacking in the city centre. There are, however, cases where those modifications were made in order to create symmetry axes and visual relations, always connected to the public buildings, proving thus the symbolical importance attributed to them.

The research in the recently re-opened records of the time of George I having started, we can suppose that the cases of public buildings affecting the creation of Athens' urban plan from that period must be much more than those mentioned here. The subject is sure to be very far from being exhausted.

5. CONCLUSIONS

The particular conditions dominating in 19th century Athens, due mainly to the new Greek state's financial weakness, led to an original as well as irrational relation between the urban tissue's creation and official architecture. This resulted in the city's evolution depending on the largely random location of a few buildings which formed a very small part of the city's whole built volume. These buildings, however, had in the social conscience an importance inversely proportional to their volume. The result was, as it is proved by the public records of that time, that it was considered natural for the evolution of the capital's plan to "submit" to them and follow them.